

Parashas Bo: Spiritual Hypertrophic Cardiomyopathy

1 ספר שמות

ויאמר יקנוק אל־משה בלכתך לשוב מצרימה ראה כל־המפתים אשר־שמתי בידך ועשיתם לפני פרעה ואני אחזק את־לבו ולא ישלח את־העם:¹

ואני אקשה את־לב פרעה והרביתי את־אתתי ואת־מופתי בארץ מצרים:²

[אחר מכת שחין] ויחזק יקנוק את־לב פרעה ולא שמע אלהם כאשר דבר יקנוק אל־משה:³

[פרשת בא: אחר מכת ברד, קודם מכת ארבה] ויאמר יקנוק אל־משה בא אל־פרעה כִּי־אני הכבדתי את־לבו ואת־לב עבדיו למען שתי אתתי אלה בקרבו: ולמען תספר באוני בנגד ובן־בנגד את אשר התעללתי במצרים ואת־אתתי אשר־שמתי כם וידעתם כִּי־אני יקנוק:⁴

[אחר מכת ארבה] ויחזק יקנוק את־לב פרעה ולא שלח את־בני ישראל:⁵

[אחר מכת חושך, קודם מכת בכורות] ויאמר יקנוק אל־משה לא־ישמע אליכם פרעה למען רבות מופתי בארץ מצרים: ומשה ואהרן עשו את־כל־המפתים האלה לפני פרעה ויחזק יקנוק את־לב פרעה ולא־שלח את־בני־ישראל מארצו:⁶

[אחר מכת בכורות, קודם קריעת ים סוף] ויחזק יקנוק את־לב פרעה מלך מצרים וירדף אחרי בני ישראל ובני ישראל יצאים ביד רמה:⁷

2 שמות רבה

דבר אחר, כי אני הכבדתי את לבו, אמר רבי יוחנן מכאן פתחון פה למינין לומר לא היתה ממנו שייעשה תשובה, שנאמר: כי אני הכבדתי את לבו. אמר לו רבי שמעון בן לקיש יסתם פיהם של מינים, אלא (משלי ג, לד): אם ללצים הוא יליץ, שהקדוש ברוך הוא מתנה בו באדם פעם ראשונה שניה ושלישית ואינו חוזר בו, והוא נועל לבו מן התשובה כדי לפרע ממנו מה שחטא. אף כך פרעה הרשע, כיון ששגר הקדוש ברוך הוא חמש פעמים ולא השגיח על דבריו, אמר לו הקדוש ברוך הוא אמה הקשית ערפך והכבדת את לבך, הריני מוסיף לך טמאה על טמאתך, הוי: כי אני הכבדתי את לבו. מהו הכבדתי, שעשה הקדוש ברוך הוא את לבו ככבד הזה שהיא מתבשלת שניה וארטסיס נכנס בתוכה, כך נעשה לבו של פרעה ככבד הזה ולא היה מקבל דבריו של הקדוש ברוך הוא, הוי: כי אני הכבדתי את לבו וגו':

Another interpretation: “As I have hardened his heart” – Rabbi Yohanan said: From here there is an opening for the heretics to say that he had no [opportunity] to repent, as it is stated: “As I have hardened his heart.” Rabbi Shimon ben Lakish said to him: Let the mouths of the heretics be sealed; rather, “to the scorners He scorns” (Proverbs 3:34). The Holy One blessed be He forewarns a person the first time, the second, and the third, and if he does not relent, He locks his heart from repentance in order to exact retribution for his sins. The same is true regarding the wicked Pharaoh. Once the Holy One blessed be He sent [him warnings] five times, and he disregarded His words, the Holy One blessed be He said to him: You were stubborn and hardened your heart; behold. I will add impurity to your impurity. That is: “As I have hardened [hikhdalti] his heart.” What is *hikhdalti*? The Holy One blessed be He rendered his heart like this liver, which, when it is cooked twice, becomes hard. Thus, Pharaoh’s heart became like that liver, and he did not accept the words of the Holy One, blessed be He. That is: “As I have hardened his heart.”⁸

- 1 שמות ד:כא.
- 2 שם ז:ג.
- 3 שם ט:יב.
- 4 שם י:א-ב.
- 5 שם י:כ.
- 6 שם יא:ט-י.
- 7 שם יד:ח.
- 8 שמות רבה פרשה י"ג.

ויחזק לב פרעה. בחמש מכות הראשונות אין כתיב בהן, אלא ויחזק לב פרעה. כיון שבאו חמש מכות ולא שלח, אמר הקדוש ברוך הוא: מכאן ואילך אם רצה לשלוח איני מקבל. שכך כתיב בחמש מכות האחרונות: ויחזק ה' את לב פרעה.⁹ והיה משה גוזר והקדוש ברוך הוא מקיים, שנאמר: ותגזר אומר ויקם לך (איוב כב, כח).¹⁰

4 האמונות והדעות

כן אספח לעניין זה כל הפסוקים אשר יש בהן מקום טעות וספק בעניין ההכרח, והואיל ורבים הם בגלל רחבות הלשון כמו שהזכרתי במאמר היחוד. שאילו לא התרחבה השפה, לא היה אפשר למצוא בה יותר משמות עצם הדברים בלבד. לפיכך ראיתי לרשום סוגי ההסבר בהם, כדי שיתאימו למה שמחייב השכל, וכאשר אמנה כמה סוגים הם ואבאר מכל סוג מהם מקצת, המעיין בספר יצרף כל סוג וכל פרט לסוגו כפי דעתו והבנתו. ואומר שהם שמונה סוגים. ...

והשלישי בחיזוק הנפש בעת בוא שואה של פגע או של שמועה, כדי שלא יאבד בהם האדם. שמעו את זה בכתוב, ודימו שהיא חיזוק הלב מלהיכנע למשמעת ה', ובפרט כאשר יחסה הכתוב ללב מקום בו משכן הנפש. והוא אמרו: ואני אקשה את לב פרעה, וחזקתי את לב פרעה, כי אני הכבדתי את לבו, ואמר בסיחון: כי הקשה ה' א-להיך את רוחו.

הוצרך פרעה לחזוק נפשו כדי שלא יאבד באותו הפגע, אלא יעמוד עד שיבואו עליו שאר המכות, וכבר באר לו את זה באמרו: כי עתה שלחתי את ידי ואך אותך ואולם בעבור זאת העמדתיך. אבל סיחון הוצרך לחיזוק כדי שלא יאבד במורא שמועות בני ישראל, כאמרו בזמנו: אשר ישמעון שמעך ורגזו וחלו מפניך. וכן אנשי ארץ כנען הוצרכו לחיזוק כדי שלא יאבדו מורא השמועה, כאמרו: ונשמע וימס לבבינו. ולפיכך אמר: כי מאת ה' היתה לחזק את לבם לקראת המלחמה את ישראל למען החרימם.¹¹

5 אבן עזרא

ואני אקשה. יש לשאול אם השם הקשה את לבו מה פשעו ומה חטאתו. והתשובה כי השם נתן חכמה לאדם ונטע בלבו שכל לקבל כח עליון להוסיף על טובתו או לחסר מרעתו. וזה אפרש בפרשת כי תשא ובפסוק מי יתן והיה לבבם זה. והנה טעם אקשה את לבו למען רבות מופת: ורבי ישועה אמר כי טעם אקשה את לבו לסבול את המכות. ולא דבר נכונה:

AND I WILL HARDEN PHARAOH'S HEART. The question arises: "If G-d hardened Pharaoh's heart what was his transgression and what was his sin?" The answer is: G-d granted wisdom to man and implanted in his heart the intelligence to receive power from on high to add to his good or to diminish his evil. I will explain this in the Torah portion *Ki Tissa* and when I comment on the verse *Oh that they had such a heart as this always* (Deut. 5:26). Now the meaning of our verse is: I will harden his heart in order to multiply My signs and My wonders. Rabbi Joshua says that its meaning is: I will harden his heart so that he will be able to bear the plagues. However, he spoke incorrectly.¹²

ואני אקשה את לב פרעה. רבים תמהו ואמרו: אחר שהשם הקשה לבו, מה פשעו ומה חטאתו? ואנשי שיקול הדעת השיבו, כי פירוש, שאמץ לבו לסבול הרעות. ודעתי - תדענה בפסוק "מי יתן והיה לבבם זה" (דברים ה, כו).¹³

מי יתן. אין הכתוב אומר מי יתן לי, רק מי יתן להם, ע"כ נכתב להם אחר והיה לבבם זה.

OH THAT. Scripture does not say *mi yitten li* (oh that I) but rather *mi yitten la-hem* (oh that they). The word *la-hem* (they) thus follows *ve-hayah levavam zeh* (such a heart as this).

ודע כי שורש כל המעשים והתנועות גזרות השם וכל הנמצאים תחת השמים כחם ותולדותם כפי המערכ' העליונה עם השרשים למטה וכן עם המורכבים וכן כפי תנועתם יום יום ועת ועת כי לעולם יהיה שנוי כאשר פירש בעל ספר יצירה והחלקים יקבלו מהכללים כפי תולדותם ובעבור כח הכללים יוכלו לשנות מעט בתולדת וזה טעם ויחזק ה' את לב פרעה

9 יפה תואר (הובא במחוקקי יהודה שם פרק ז' קרני אור אות ה' עמוד 100): אף על גב דבררד כתיב ויחזק לב פרעה, כתיב בתריה כי אני הכבדתי את לבו.

10 תנחומא וארא פרק ז' סימן ג'. ועיין נתיבות עולם, נתיב התשובה פרק א'.

11 האמונות והדעות (קאפח), מאמר רביעי, פרק ו'.

12 אבן עזרא שם (פירוש הארוך).

13 שם (פירוש הקצר).

ובמקום אחר ויכבד לכו הוא ועבדיו והכל אמת על כן אומר ידעתי ה' כי לא לאדם דרכו ואומר למה תתענו ה' מדרכך ומשה אמר ובחרת בחיים ואחר שהשם לא ימנע טוב הנה הוא אוהב להיטיב ואמר הכתוב כלשון בני אדם מי יתן:

Note, G-d's decrees are the source of all actions and movements. The power and nature of all that is found beneath the heavens is determined by the arrangement of the heavenly bodies. These are connected to the roots below. The same applies to the compounds. All things similarly depend on the movements of the heavenly bodies day by day and time by time, for there is always a change, as the author of the *Sefer Yetzirah* explained. The parts receive from the categories according to their nature. It is due to the power of the "categories" that they can make some small changes in nature. This is the meaning of *and the L-rd hardened Pharaoh's heart* (Ex. 11:10). In another place, Scripture states, *and hardened his heart, he and his servants* (Ex. 9:34). It is all true. Scripture therefore states, *O L-rd, I know that man's way is not his own* (Jer. 10:23). It similarly states, *O L-rd, why dost Thou make us to err from Thy ways* (Jer. 63:17). Moses said, *therefore choose life* (Deut. 30:19). Now, since G-d does not withhold good, He loves to do good. Scripture employs human language when it says, *Oh that*.¹⁴

6 רמב"ן

ואני אקשה את לב פרעה. אמרו במדרש רבה (שמו"ר ה' ו) גילה לו שהוא עתיד לחזק את לבו בעבור לעשות בו הדין, תחת שהעבדים בעבודה קשה. ועוד שם כי אני הכבדתי את לבו, אמר רבי יוחנן מכאן פתחון פה למינין לומר לא היתה ממנו שיעשה תשובה. אמר רבי שמעון בן לקיש יסתם פיהם של מינין, אלא אם ללצים הוא יליץ (משלי ג לד), מתרה בו פעם ראשונה ושניה ושלישית ואינו חוזר בו והוא נועל בו דלת מן התשובה כדי לפרוע ממנו מה שחטא. כך פרעה הרשע, כיון ששגר הקב"ה אצלו חמש פעמים ולא השגיח על דבריו, אמר לו הקב"ה אתה הקשית את ערפך והכבדת את לבך, הריני מוסיף לך טומאה על טומאתך:

AND I WILL HARDEN PHARAOH'S HEART. The Rabbis said in Midrash Rabbah: "G-d revealed to Moses that He was destined to harden Pharaoh's heart in order to bring judgment upon him for he caused them to work in cruel bondage." It is also stated there [in Midrash Rabbah]: "For I have hardened his heart. Rabbi Yochanan said, 'This provides a pretext for the heretics to say that G-d did not allow Pharaoh to repent.' Rabbi Shimon ben Lakish said, 'The mouths of the heretics be closed! Only, if it concerneth the scorners, He scorneth them. When He warns one on three occasions and he does not turn from his ways, He closes the door of repentance on him in order to punish him for his sin. Such was the case with wicked Pharaoh. After the Holy One, blessed be He, sent him five times [the request to let His people go] and he paid no attention to His words, the Holy One, blessed be He, said to him: You have stiffened your neck and hardened your heart; I will double your defilement.'"

והנה פירשו בשאלה אשר ישאלו הכל, אם השם הקשה את לבו מה פשעו, ויש בו שני טעמים ושניהם אמת האחד, כי פרעה ברשעו אשר עשה לישראל רעות גדולות חנם, נתחייב למנוע ממנו דרכי תשובה, כאשר באו בזה פסוקים רבים בתורה ובכתובים, ולפי מעשיו הראשונים נדון. והטעם השני, כי היו חצי המכות עליו בפשעו, כי לא נאמר בהן רק ויחזק לב פרעה (להלן פסוק יג, כב, ח טו), ויכבד פרעה את לבו (להלן ח כח, ט ז). הנה לא רצה לשלחם לכבוד השם, אבל כאשר גברו המכות עליו ונלאה לסבול אותם, רך לבו והיה נמלך לשלחם מכובד המכות, לא לעשות רצון בוראו. ואז הקשה השם את רוחו ואמץ את לבו למען ספר שמו, כענין שכתוב והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי לעיני גוים רבים וגו' (יחזקאל לח כג):

The Rabbis [in the above Midrash] have thus discussed the question which all ask: "If G-d hardened his heart, what then was Pharaoh's sin?" For this there are two explanations, and both of them are true.

One is that Pharaoh in his wickedness had unjustifiably perpetrated such great evils against Israel that justice required that the ways of repentance be withheld from him, as is so indicated in many places in the Torah and in the Writings. He was judged according to his wickedness which he had originally committed of his own will. The second explanation is that half of the plagues came upon him because of his transgressions, for in connection with them it is only said: *And Pharaoh's heart was hardened; And Pharaoh hardened his heart*. Thus Pharaoh refused to let the children of Israel go for the glory of

G-d. But when the plagues began bearing down upon him and he became weary to suffer them, his heart softened and he bethought himself to send them out on account of the onslaught of the plagues, not in order to do the will of his Creator. Then *G-d hardened his spirit and made his heart obstinate*, so that His name may be declared [throughout all the earth]. Similar in meaning is the verse, *Thus will I magnify Myself, and sanctify Myself, and I will make Myself known in the eyes of many nations, and they shall know that I am the Eternal*.

ואשר אמר קודם המכות (שמות ד:כא) ואני אחזק את לבו ולא ישלח את העם, יודיע למשה העתיד לעשות בו במכות האחרונות, כענין שאמר (שמות ג:יט) ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלוך, וזה טעם ואני אקשה את לב פרעה והרבתי את אותותי, כלומר שאקשה לבו למען רבות מופתי בארץ מצרים. כי בחמש מכות האחרונות גם בטביעת הים נאמר ויחזק ה' (שמות יד:ח), כי לב מלך ביד ה' על כל אשר יחפוץ יטנו (משלי כא א):

And that which He said before the plagues, *And I will harden his heart, and he will not let the people go*, was merely His warning to Moses of that which He was destined to do to Pharaoh in the last [five] plagues, it being similar to that which He said, *And I know that the king of Egypt will not give you leave to go*. This then is the meaning of the verse [before us], *And I will harden Pharaoh's heart, and multiply My signs*. That is to say, "I will harden his heart so that My wonders may be multiplied in the land of Egypt," since in the last five plagues, as well as at the drowning in the sea, it is said, *And the Eternal hardened the heart of Pharaoh, for the king's heart is in the hand of the Eternal; He turneth it whithersoever He will*.¹⁵

7 רמב"ם

ואפשר שיחטא אדם חטא גדול או חטאים רבים עד שיתן הדין לפני דין האמת שיהא הפרעון מזה החוטא על חטאים אלו שעשה ברצונו ומדעתו שמונעין ממנו התשובה ואין מניחין לו רשות לשוב מרשעו כדי שימות ויאבד בחטאו שעשה.

A person may commit a great sin or many sins causing the judgment rendered before the True Judge to be that the retribution [administered to] this transgressor for these sins which he willfully and consciously committed is that his Teshuvah will be held back. He will not be allowed the chance to repent from his wickedness so that he will die and be wiped out because of the sin he committed.

הוא שהקדוש ברוך הוא אמר על ידי ישעיהו (ישעיהו י) "השמן לב העם הזה" וגו'.

This is implied by the Holy One, blessed be He's statement [related] by Isaiah [6:10]: "Make the heart of this people fat [and make their ears heavy. Smear over their eyes, lest they see with their eyes ... understand with their hearts, repent and be healed]."

וכן הוא אומר (דה"ב לו טו) "ויהיו מלעבים במלאכי הא-להים ובוזים דבריו ומתעתעים בנבאיו עד עלות חמת ה' בעמו עד לאין מרפא". כלומר חטאו ברצונם והרבו לפשע עד שנתחייבו למנע מהן התשובה שהיא המרפא.

Similarly, [II Chronicles 36:16] states "They mocked the messengers of G-d, scorned His words, scoffed at His prophets until the anger of G-d mounted up against His people until there was no remedy." Implied [by these verses] is that they willingly sinned, multiplying their iniquity until it was obliged to hold back their Teshuvah, [which is referred to as] the "remedy."

לפיכך כתוב בתורה (שמות ד כא) "ואני (אחזק) [אקשה] את לב פרעה". לפי שחטא מעצמו תחלה והרע לישראל הגרים בארצו שנאמר (שמות א י) "הבה נתחכמה לו". נתן הדין למנע התשובה ממנו עד שנפרע ממנו. לפיכך חזק הקדוש ברוך הוא את לבו.

For these reasons, it is written in the Torah "I will harden Pharaoh's heart." Since, he began to sin on his own initiative and caused hardships to the Israelites who dwelled in his land as [Exodus 1:10] states: "Come, let us deal wisely with them," judgment obligated that he be prevented from repenting so that he would suffer retribution. Therefore, The Holy One, blessed be He, hardened his heart.

וְלָמָּה הָיָה שׁוֹלַח לוֹ בְּיַד מֹשֶׁה וְאוֹמֵר שְׁלַח וַעֲשֵׂה תְשׁוּבָה וּכְבֹר אֶמַר לוֹ הַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא אֵין אַתָּה מְשַׁלַּח שְׁנֵאָמַר (שמות ט ל) 'וְאַתָּה וְעַבְדְּיָךְ יִדְעֵתִי' וגו' (שמות ט טז) 'וְאוֹלָם בְּעִבּוֹר זֹאת הֶעֱמַדְתִּיךָ'. כְּדִי לְהוֹדִיעַ לְבָאֵי הָעוֹלָם שֶׁבְזִמְנֵי הַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא הַתְשׁוּבָה לְחוּטָא אֵינּוּ יְכוּל לְשׁוּב אֲלָא זְמוֹת בְּרִשְׁעוֹ שֶׁעָשָׂה בְּתַחֲלָה בְּרִצּוֹנוֹ.

Why did [G-d] send Moses to [Pharaoh], telling him: "Send [forth the people], repent"? The Holy One, blessed be He, had already told Moses that he would not release [the people], as [Exodus 9:30] states: "I realize that you and your subjects [still do not fear G-d]." [The reason is stated in Exodus 9:16:] "For this alone, I have preserved you ... so that My name will be spoken about throughout the earth," i.e., to make known to all the inhabitants of the world that when the Holy One, blessed be He, withholds repentance from a sinner, he cannot repent, but he will die in the wickedness that he initially committed willfully.

וכן סיחון לפי צונות שהיו לו נתחייב למנעו מן התשובה שנאמר (דברים ב ל) "כי הקשה ה' א-להיך את רוחו ואמץ את לבבו".

Similarly, Sichon was held liable for repentance to be withheld from him, because of the sins he committed, as [Deuteronomy 2:30] states: "G-d, your L-rd, hardened his spirit and strengthened his heart."

וכן הכנענים לפי תועבותיהן מנע מהן התשובה עד שעשו מלחמה עם ישראל. שנאמר (יהושע יא כ) "כי מאת ה' היתה לחזק את לבם לקראת המלחמה עם ישראל למען החרימם".

Also, the Canaanites held back from repenting, because of their abominable acts, so that they would wage war against Israel as [Joshua 11:20] states: "This was inspired by G-d, to harden their hearts so that they should come against Israel in battle in order to utterly destroy them."

וכן ישראל בימי אליהו לפי שהרבו לפשע מנע מאותן המרבים לפשע תשובה שנאמר (מלכים א יח לו) "וְאַתָּה הִסַּבְתָּ אֶת לִבָּם אַחֲרַיִת" כלומר מנעת מהן התשובה.

Similarly, the Israelites during the era of Elijah committed many iniquities. Repentance was held back from those who committed these many sins, as [I Kings 18:37] states: "You have turned their heart backwards," i.e., held repentance back from them.

נמצאת אומר שלא גזר הא-ל על פרעה להרע לישראל. ולא על סיחון לחטא בארצו. ולא על הכנענים להתעייב. ולא על ישראל לעבד עבודה זרה. אלא כלן חטאו מעצמן וכלן נתחייבו למנע מהן התשובה:

In conclusion, the A-lmighty did not decree that Pharaoh should harm the Israelites, that Sichon should sin in his land, that the Canaanites should perform abominable acts, or that the Israelites should worship idols. They all sinned on their own initiative and they were obligated to have Teshuvah held back from them.¹⁶

8 מאירי

ואמנם מה שהורו הפסוקים המתנגדים לזה העקר והוא, שאין התשובה ביד האדם אבל שהשם יקשה רוח הרשע ויחזקהו לעשות רשעו וישמין לב העם מהבין ומהשכיל כדי שלא ישוּבו כענין אמרו בענין פרעה, ויחזק ד' וגו' ואני אקשה וגו' וכן אמרו ישעיה ע"ה השמן לב העם וגו' פן יראה בעיניו ובאזניו ישמע ולבבו יבין ושב ורפא לו, אפשר שיפורשו המקראות על הוראת ענין זולתי המנע דרכי התשובה, וגם אם יפורשו בענין המנע התשובה לא נכריח מזה להיות פעולותיו מוכרחות, אבל כמו שהיה רצונו הקדום להמשיך הדברים על טבעם כמאמר, ואין כל חדש, כן רצונו להיות האדם נח ומתנווע ופועל בבחירתו מאין מכריח או מונע, ועם היות זה העקר מפורסם מצד הקבלה והנבואה העידו עליו גם כן חכמי המחקר על צד העיון בראיות ברורות, ואמנם כמו שדרכי הטבע קימו וקבלו עליהם על משפטי הדרכים הדתיים אשר הם משפטי הד' צדקו יחדיו להעתיקם ולהשתנותם בהתחדש מאתו יתעלה דבר על דרך המופת כאמרם, תנאי התנה הקב"ה עם מעשה בראשית, כן יקרה לפעמים מרצונו יתברך להסיר מבחירת האדם ומיכלתו ענין התשובה ולבטל ממנו האפשר למנוע לבו מן התשובה לגמרי, כדמיון מה שיבטל תנועתו מדרך המופת ויניע את הנח גם כן לרצונו יתברך, וזה להפלת מרי ולרוע מעלל יהיה

עונש המרי הוא המנע ממנו דרכי התשובה, למען ימות ברשעו ויענש הענש הראוי על החטאים שכבר קדמוהו בבחירתו
17 ...

ואמנם יש קצת חכמים לא מצאו בשכלם לחמוס בני האדם להיות בחירתם נגזלת מהם בשום פנים גם על ידי שום עונש, אחר שנתברר מן הדרכים הדתיים ומן הדעות העיוניות שנתן השם לבני אדם בחירה מוחלטת להשיב מעשיו ובידו התשובה כל זמן שירצה לטהר לבבו, וכשהוקשה להם ענין המקראות אשר בארנו עינם יפרשו אותם בדרך אחרת, על דרך מה שבאר הר"מ ז"ל גם כן והוא, שידוע שהאדם עיר פרא יולד לא שיהיה בתחלת ענינו בעל מעלה או בעל חסרון, כמו שאי אפשר הולדו בעל מלאכה או בעל מלאכות, אבל אפשר וקרוב שיולד בטבע שיהיה מוכן למעלה או לחסרון או למדה מן המדות, והוא קרוב לקנות המדה ההיא אשר הוא מוכן אליו בטבעו, ...

ויש שפרש הענין על דרך מה שפרש רבינו סעדיה ז"ל באמרו **אם ללצים הוא יליץ**, והוא שהתיר הלשון במי שמגלה ענין האיש ומעמידו במדרגה הראויה שלו שיאמר עליו שהוא סבב עליו המקרה ההוא כמו, **והרשיעו את הרשע**, שהם לא החטיאו, עד שיאמר עליו שהוא ירשיעוהו, אבל רוצים בו שהוא הביא ענינו בכור המבחן וגלה ענינו עד שהעמידו במדרגת הרשע ... ויש שפרשו כן ענין ויחזק ד' את לב פרעה, וכן ויחזקתי את לב פרעה, כלומר שאגלה את נבלותו ורשעו וקשי רע מחשבתו לבלתי שלח את עמי, ואחר שתכלית מחשבתו שלא לשלחם יבואו אליו התראות ועדים מכות על זה עד שישמוהו שומעיו בכלל חזקי לב וקשי ערף הבלתי נכנעים הבלתי שומעים לקול מלחשים, ...

סוף דבר כלל כל המקראות על דעת כל הבאורים היותנו נשארם על שרשנו והוא, שלא יעלה על דעת שום אדם היות מעשיו נגזרים אם לטוב אם לרע, עד שיהיה זה סבה להדבק ברע ובלרוח מן הטוב, אבל ידע כי סיף וספר כרוכים ביד שכלו, ובידו לבחור אי זה יכשר הזה או זה, ...¹⁸

9 ספר העקרים

וכל זה כשהתשובה היא מאהבה, אבל כשהתשובה היא מיראה, אף על פי שיקובל עליו שכר, מכל מקום אינה תשובה גמורה שיקובל עליה השכר הגדול הזה. שכך אמרו רבותינו ז"ל במסכת יומא בפרק יום הכיפורים: (פ"ו ב):

אמר ריש לקיש: גדול בעל תשובה שזדונות נעשות לו כשגגות, שנאמר: כי כשלת בעונך (הושע י"ד) - עוון מזיד הוא, וקרי ליה מכשול. - איני? והאמר ריש לקיש גדול בעל תשובה, שזדונות נעשות לו כזכויות, שנאמר: ובשוב רשע מרשעתו ועשה משפט וצדקה, עליהם והוא יחיה. - לא קשיא: כאן מאהבה כאן מיראה.

ודבר זה צריך ביאור, מהיכן יצא לו לריש לקיש שזדונות נעשות לו כשגגות לשב מיראה? ששורת הדין, השב מיראת העונש אין ראוי שתועיל תשובתו כלל, שהפועל שעליו ישובח האדם או יגונה או שעליו ראוי לקבל שכר או עונש, הוא הפועל הבחירי, שלא יתערב בו צד אונס כלל, והשב מיראה אין זה פועל בחירי גמור, ולמה יקובל עליו שכר כלל?

ותשובת דבר זה הוא שהשב מיראה הוא על שני פנים:

יש שב מיראת העונש המוטל עליו, כעבד שהוא מתחנן לפני אדוניו בעוד שמלכה אותו, וכשיקל האדון מעליו שבט אפו ישוב למרוד בו כאשר בתחילה, כמו שהיה העניין בפרעה, שבהיות המכה עליו היה אומר: ה' הצדיק וגו' (שמות ט'), וכשהייתה הרווחה חזר להכביד את לבו כבתחילה. וזה בלי ספק היה מורה שהתשובה הראשונה הייתה על צד ההכרח מאימות מות נפלו עליו וגו', ושלא היה פועל בחירי. ועל כן אין ראוי שתחשב לו לתשובה כלל.

ויש מי שהוא שב מפני פחד השם ועונשיו ואף בשעת הרווחה פחד א-לוהים לנגד עיניו והוא ירא וחרד מאימת ייסוריו, בהיותו מאמין שכל הדברים באים מהשם יתברך על צד הגמול והעונש. ולא ייחס הדברים אל הטבע והמקרה, כמו שעשה פרעה, שבסור המכה מעליו היה חוזר לקלקולו הראשון, ואף אחר מכת בכורות כשחשב שישראל נבוכים בארץ תלה כל האותות והמופתים שראה במקרה, ועל כן נתחזק לרדוף אחרי בני ישראל, ונתאמת שתשובתו הראשונה הייתה באונס ומחמת המכות ולא בחירית.

ועל זה הדרך יתפרש מה שנמצא בכתוב, שהשם יתברך מחזק לב הרשעים או מקשה ערפם ומונע מהם דרכי התשובה. וזה שהרשע בבא עליו המכה הוא מתחסד ושב אל השם מיראת עונש המוטל עליו, כמו שאמר פרעה: **חטאתי הפעם**, ה' הצדיק וגו' (שם). ובעבור שזה הפועל דומה לאונס ואינו בחירי, הנה השם יתברך מחזק את לבו כשנותן לו צד או צדדין לתלות בהן המכה, ולומר שבאה במקרה ולא על צד ההשגחה הא-לוהית. וזה כדי שיסור מלבו המורך שקנה מחמת המכה, ויישאר

17 חבור התשובה (ירושלים תשל"ו), משיב נפש, מאמר א' פרק ו' ד"ה ואמנם מה שהורו הפוסקים עמודים 146-47.

18 שם עמוד 152.

על טבעו ובחירתו מבלי מכריח, ואז יבחן אם הייתה תשובתו בחירות. ומאשר בחירת פרעה כשסר מעליו עול המכה לרע, אמר השם יתברך: **אני הכבדתי את לבו**, כלומר: כשהסירותי מלבו המורך שקנה מחמת המכה, ויישאר על טבעו ובחירתו. והוא לרוע בחירתו בקש עילות ותואנות לתלות בהן עניין המכות ולומר שהיו במקרה.

ועל זה אמר הכתוב **ואם תלכו עמי קרי** (ויקרא כ"ו), כלומר שתייחסו הדברים אל המקרה, והלכתי אף אני עמכם בחמת קרי וגו'. ובזה הצד ננעלים שערי התשובה בפני הרשעים, לא שהשם יתברך ימנע מן האדם טוב בחירתו חלילה! אמר הכתוב: **כי לא אחפוץ במות הרשע כי אם בשובו מדרכיו וחייה**, (יחזקאל י"ח). אלא שהשי"ת משאירו על בחירתו בלבד, מבלי מכריח מחוץ, והוא בוחר דרך לעצמו.

וכן היה עניין סיחון שאמר עליו הכתוב: **כי הקשה ה' א-לוהיך את רוחו ואימץ את לבבו** (דברים ב'). וזה לפי שסיחון נתחייב להשם מחמת רשעו, אלא שהיה מתיירא מפני פחד ה' להתגרות בישראל. הביא הקב"ה עצות מרחוק, להסיר מלבו המורך שקנה מצד המופתים ששמע שנעשו לישראל, כדי להשאירו על בחירתו בלבד. וזה, כשציווה למשה שישלח מלאכים אל מלך אדום לאמר לו: **אעברה נא בארצך** (במדבר כ"א). וכשלא אבה, אבל יצא לקראת ישראל בעם כבד וביד חזקה, ציווה השם לנטות מעליו. וכשראה זה סיחון, חשב מחשבות להתעולל עלילות ברשע, ולומר שהצלחת ישראל לא הייתה בהשגחה מהשם יתברך, אחר שראה אותם נוטים מעל מלך אדום ומעל מלך מואב כמו שביאר יפתח. ואז אמר בלבו: לא נופל אנכי מאלו. ולזה נתחזק לבו, ויצא לקראתם למלחמה, ויכהו ישראל לפי חרב ויירש את ארצו. ואילו לא שלח משה מלאכים אל מלך אדום, לא היה סיחון מתחזק לצאת למלחמה לקראתם מפני פחד ה', והיו צריכים זמן רב לכבוש את כל ארצו. וזה היה עניין קושי הלב שכתוב עליו: **כי הקשה ה' וגו' למען תתו בידך וגו'** (דברים ב').

ועל דרך זה יתיישב למה נכתב בתורה פרשת וישלח ישראל מלאכים אל מלך אדום (שופטים י"א). שלפי הנראה יש בה מהקלון לישראל מה שלא יעלם. שלפי מה שאמר ישראל: **אוכל בכסף תשברני וגו'**, חשב מלך אדום שהיו חסרים לחם ומים, עד שהיו אומרים לו שיתנו כסף בעבור המים. ועל כן שאל מהם ממון גם בעד המעבר, עד שהוצרך ישראל לומר: **ואם מימך נשתה אני ומקני ונתתי מכרם** (במדבר כ'). כלומר: שקניית המים לא היה הכרחי להם, ואם ישנו מהם יתנו מכרם. אבל לא אתן דבר בעבור שברגלי אעבורה, רוצה לומר בעד המעבר. ועל כן אמר מלך אדום: **לא תעבור! ויצא לקראת ישראל בעם כבד וביד חזקה**. ואז ציווה השם יתברך לנטות מעליו. והיו משה וכל ישראל תמהין מזה, עד שכאשר ציווה השם יתברך לשלוח מלאכים אל סיחון מלך חשבון, ויצא לקראתם למלחמה, ונלחמו עמו והכהו - אז הבינו מחשבות השם יתברך כי עמקו, ושכל מה שציווה לשלוח מלאכים אל מלך אדום ואל מלך מואב ולנטות מעליהם, היה כדי לחזק לב סיחון, כדי שיצא למלחמה, ויכהו ישראל ויירשו את ארצו בזמן מועט, להראות רוע בחירתו.

ועל כן השב מיראה על דרך סיחון ופרעה אינה תשובה כלל. אבל השב מיראה לפי שהוא מאמין בהשגחה, ועל כן הוא ירא וחרד אל דבר ה', ולא יבקש עילות וצדדים לתלות בהן משפטי הא-ל הישרים, אבל הוא מכיר שכל הבא על האדם הוא דרך השגחה ועונש על מעשיו הרעים, הנה זהו השב מיראה שראוי לקבל שכר, שעליו אמר ריש לקיש (יומא פ"ו) שזדונות נעשות לו כשגגות, כמו שהוכיח מלשון המקרא, שאמר: **כי כשלת בעוונך**. ואף על פי שפשט הכתוב נראה שהוא מדבר במי שלא שב כלל, דקדק ריש לקיש מלשון הכתוב שאמר: **שובה ישראל עד ה' ולא אמר אל**, שיראה שהוא מדבר במי ששב קצת, אלא שלא שב עד השם יתברך שהוא התשובה הגמורה מאהבה, שהתשובה הראשונה שהייתה מיראה עדין נשאר לו בה מכשול עוון, כמו שאמר: **כי כשלת בעוונך**.¹⁹

10 ספורנו

ואני אקשה. הנה בהיות הא-ל חפץ בתשובת רשעים ולא במיתתם, כאמרו **חי אני נאם ה' אם אחפוץ במות הרשע כי אם בשוב הרשע מדרכו וחייה**, אמר שירבה את אותותיו ואת מופתיו, וזה להשיב את המצרים בתשובה, בהודיע להם גדלו וחסדו באותות ובמופתים, כאמרו **בעבור זאת העמדיך בעבור הראותך את כחי**. ועם זה היתה הכונה שישראל יראו וייראו, כאמרו **למען שיתי אותותי אלה בקרבן, ולמען תספר**.

ואין ספק שלולא הכבדת הלב היה פרעה משלח את ישראל בלי ספק, לא על צד תשובה והכנעה לא-ל יתברך, שיתנחם מהיות מורד, אף על פי שהכיר גדלו וטובו, אלא על צד היותו בלתי יכול לסבול עוד את צרת המכות, כמו שהגידו עבדיו באמרם **הטרם תדע כי אבדה מצרים**, וזאת לא היתה תשובה כלל. אבל אם היה פרעה חפץ להכנע לא-ל יתברך, ולשוב אליו בתשובה שלמה, לא היה לו מזה שום מונע. והנה אמר הא-ל יתברך **ואני אקשה את לב פרעה**, שיתאמץ לסבול המכות ולא ישלח מיראת המכות את ישראל, **למען שיתי אותותי אלה בקרבן**, שמהם יכירו גדלי וטובי וישובו המצרים באיזו תשובה אמיתית. **ולמען תספר אתה ישראל הרואה בצרתם, באזני בנך** להודיע שכל אלה יפעל א-ל עם גכר להשיבו אליו, וזה כשיפששו במעשיהם בבוא עליהם איזה פורענות:²⁰

19 ספר העקרים, מאמר רביעי פרק כ"ה.

20 ספורנו ז.ג.

לקריאה נוספת:

- [גליונות נחמה: פרשת וארא תשי"ח - בחירה חופשית?](#)